

Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos

AUDRA SIPAVIČIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centro Demografinių tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: audra@iom.lt

VLADA STANKŪNIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centro Demografinių tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: vladast@ktl.mii.lt

Straipsnyje vertinamos pastarųjų dvidešimties metų Lietuvos gyventojų emigracijos apimtys, formos, tipai, etapai ir veiksniai teorinių priegū kontekste. Remiantis statistine, įvairių tyrimų ir antrinių šaltinių informacija, analizuojama gyventojų emigracijos strategijos kaita Lietuvos ūkio ir geopolitinių transformacijų sąlygomis, vertinami deklaruotos ir nedeklaruotos emigracijos mastai.

Raktažodžiai: emigracija, migracijos veiksniai, deklaruota emigracija

---

ĮVADAS

Statistikos departamento duomenimis, per pastarąjį dvidešimtmetį iš Lietuvos emigravo 615 tūkst. gyventojų. Ką rodo šie skaičiai? Ar iš tiesų per dvidešimt nepriklausomybės metų vien dėl emigracijos netekome šeštadalio gyventojų? O gal skaičiai dar didesni ar, atvirkščiai, čia įskaičiuojamas ir fiktyvus ar dvigubas emigracijos deklaravimas? Koks iš tiesų yra emigracijos iš Lietuvos mastas ir ką mes apie jį žinome? Į šiuos klausimus bandysime atsakyti analizuodami ir vertindami tiek statistikos duomenis, tiek ir įvairių tyrimų rezultatus bei išvadas. Straipsnyje bandoma vertinti, kiek vieni ar kiti Lietuvai būdingi (dabar ir praeityje) migracijos tipai ir formos motyvuoja / nemotyvuoja (kartais ir leidžia / neleidžia) oficialiai deklaruoti emigraciją ir ką rodo oficiali statistika, kokie yra tikrieji emigracijos mastai.

GYVENTOJŲ MIGRACIJA: TEORINIS KONSTRUKTAS IR GYVENIMO REALYBĖ

Migracija – sudėtingas, daugiaplanis, greitai kintantis, todėl sunkiai apibūdinamas ir išmatuojamas socialinis reiškiny. Ką mes turime galvoje vartodami *migracijos* terminą? Ką fiksuoja statistika?

Siaurąja prasme migracija apibrėžiama kaip pastovios gyvenamosios vietos pakeitimas tam tikram laikui, dažniausia vieneriems metams ar ilgiau. Būtent taip migracijos procesus traktuoja statistika. Plačiąja prasme migracijos procesas yra sudėtingesnis – prasideda migracijos nuostatų ir potencialo formavimusi ir baigiasi imigrantų integracija tikslo šalyse. Čia mes kalbame tik apie vieną migracijos formą – ilgalaikę migraciją, tuo tarpu migracijos formų ir tipų, jos modelių yra kur kas daugiau, neretai vienos formos perauga į kitas, įgauti ciklišką ar grįžtamąjį pobūdį; kai kurios yra iš anksto apibrėžtos, kitos vystosi etapais, palaipsniui.

Statistika fiksuoja tik dalį sudėtingo migracijos proceso – būtent ilgalaikes migracijas. Ir vėlgi fiksuoja tik tuomet, jei išvykstantysis apie tai praneša. Nedeclaruotą ilgalaikę emigraciją, nors dažniausiai tik retrospektyviai, leidžia įvertinti gyventojų surašymai (vykstantys kas dešimt metų) ar statistikos departamento atliekamos specialios papildomos atrakinės apklausos (Lietuvoje buvo atliekamos 2004–2010 m.).

Kitus migracijos tipus, pvz., įvairias trumpalaikes migracijos formas, apykaitinę, etapinę migraciją ir kt. (kurios neretai yra *de facto* emigracijos preliudija ir pirminis etapas) ar jų dėmenis, galima įvertinti tik specialiais tyrimais. Nors Lietuvoje nemažai atliekama migracijos tyrimų, dauguma jų yra fragmentiniai, statiniai (vienkartiniai), jiems trūksta tęstinumo, sistemiškumo ir ilgalaikės strategijos. Nepaisant minėtų trūkumų, tyrimų rezultatai vis dėlto leidžia kiek giliau pažvelgti į Lietuvos gyventojų migracijos procesų kaitą ir struktūrą, modelių ir tipų transformacijas, geriau suprasti, kodėl dalis migracijos lieka šešėlyje, ko galime tikėtis ateityje.

KODĖL ŽMONĖS MIGRUOJA? MIGRACIJOS PRIEŽASTINGUMO TEORINIS DISKURSAS

Nors pasaulyje migracijos procesų tyrimai sparčiai plečiasi, teorinių studijų ar apibendrinimų vis dar yra gana nedaug. Lietuvoje migracijos procesai beveik neanalizuojami teoriniu lygmeniu, daugeliui net ir mokslo atstovų šiuolaikinės migracijos teorijos tebėra *terra incognita*, o vyraujantis migracijos priežastingumo supratimas yra kilęs iš XIX a. ekonominių koncepcijų – migracijos procesai aiškinami ekonominiais ar tiesiog darbo užmokesčio skirtumais kilmės ir tikslo šalyse. Tačiau net paviršutiniška bendrųjų migracijos srautų analizė rodo, kad tokios migracijos priežastingumo traktuotės nepakanka, todėl čia trumpai apžvelgsime ir kitas tarptautinės migracijos konceptualias prielaidas ir jų reikšmingumą Lietuvos situacijai.

Reikia pabrėžti, kad iš tiesų nėra vienos tarptautinės migracijos teorijos, migracijos priežastingumas aiškinamas skirtingais lygmenimis (individo, šalies, globaliu), migracijos procesus sukiantys ir jau prasidėjusią migraciją palaikantys veiksniai dažnai yra skirtingi (Massey ir kt. 1993). Be to, vyraujantys veiksniai neretai nulemia ne tik migracijos mastą ir srautus, bet ir jos pobūdį.

Analizuojant migracijos procesus teoriniu lygmeniu, galima išskirti keturias pagrindines veiksmų, skatinančių tarptautinę migraciją, grupes:

- 1) struktūriniai veiksniai, kurie skatina emigraciją kilmės šalyse / mažiau išsivysčiusiose visuomenėse;
- 2) struktūriniai veiksniai, kurie pritraukia imigrantus išsivysčiusiose industrinėse visuomenėse / tikslo šalyse;
- 3) vertybiniai veiksniai: veikėjų, kurie reaguoja į šiuos veiksmus migruodami į užsienio šalis, nuostatos, motyvai, tikslai ir siekiai;
- 4) organizaciniai / instituciniai veiksniai: socialinės bei ekonominės struktūros, kurios iškyla sujungdamos siunčiančias bei priimančias visuomenes.

Struktūriniai veiksniai, skatinantys emigraciją mažiau išsivysčiusiose šalyse (ar politinės ekonominės transformacijos atveju), aiškinami ekonomikos globalizacija, kai kapitalistinė rinka ateina į mažiau išsivysčiusias šalis, kur rinka dar labai silpna (Petras 1981; Morawska 1990). Toks įsiskverbimas besivystančiose šalyse sukelia socialinius, ekonominius, politinius ir kultūrinius pokyčius, kurie sugriauna nusistovėjusią socialinę bei ekonominę tvarką, suardydami kasdienį, įprastą žmonių gyvenimo būdą. Šie pokyčiai verčia žmones ieškoti naujų ekonominio išlikimo strategijų (Okólski 2001), viena kurių, kaip teigia neoklasikinės ekonomikos teorija, yra savo darbo jėgos pardavimas naujai atsirandančiose rinkose. Esant tokiai padėčiai, migracija pasireiškia dviem kryptimis: iš kaimo į miestą arba iš savo šalies į labiau

išsivysčiusią šalį, kadangi tiek miestuose, tiek išsivysčiusiose užsienio šalyse, pagal neoklasiškinę ekonominę migracijos teoriją, darbas geriau apmokamas (Todaro 1976). Daug didesni darbo užmokesčio skirtumai tarp šalių didina emigracijos mastą – suskuria mobili darbininkų populiacija, kurios motyvą išvykti iš savo šalies stiprina ir nestabili ekonominė padėtis bei socialinių garantijų nebuvimas arba neefektyvus jų įgyvendinimas (naujoji ekonominė teorija). Visi paminėti veiksniai sukuria migruojančios darbo jėgos (dažniausiai nekvalifikuotos) pasiūlą.

Lietuvoje šių veiksnių įtaka ypač buvo ryški 1990-ųjų viduryje ir vėl suaktyvėjo ekonominės krizės sąlygomis. Tyrimai rodo, kad šalia ekonominių veiksnių stiprų išstumiamąjį poveikį turi ir socialiniai veiksniai. Kai migraciją sukelia visų pirma „išstumiamieji veiksniai“, žmogus vyksta ieškoti „kur geriau“, dažnai neturėdamas konkretaus ilgalaikio plano ar realių galimybių įsikurti, tad savo išvykimo / emigracijos neskuba įforminti / deklaruoti. Migracijos deklaracija gali būti atidėta neribotą laiką.

Struktūrinius veiksniai, kurie pritraukia imigrantus į labiau išsivysčiusias šalis, aiškina pasaulio sistemų, segmentuotos darbo rinkos ir neoklasiškinės makroekonomikos teorijos (Massey 1999). Išsivysčiusiose šalyse dėl postindustrinių pokyčių darbo rinka skyla į kelis darbo rinkos sektorius. Viename jų darbas yra stabilus, gerai apmokamas, jam būtina aukšta darbuotojo kvalifikacija, todėl jį sąlyginai galima pavadinti aukštos kvalifikacijos darbo sektoriumi. Kitas darbo rinkos sektorius siūlo prastai apmokamą, nereikalingą aukštos kvalifikacijos, neprestižinį ir dažnai sunkų fizinį darbą, kuris nesuteikia socialinio kilimo galimybių. Ši darbo sektorių sąlyginai galima pavadinti nekvalifikuoto darbo sektoriumi. Išsivysčiusiose visuomenėse didžioji jos narių dalis koncentruojasi pirmajame, aukštos kvalifikacijos, darbo rinkos sektoriuje ir į nekvalifikuoto darbo sektorių dirbti neina, tačiau antrojo sektoriaus teikiamų paslaugų paklausa išlieka didelė arba didėja, nes didžioji visuomenės dalis dirba pirmajame darbo rinkos sektoriuje ir yra pajėgūs jas nusipirkti. Taip susiformuoja nekvalifikuotos darbo jėgos paklausa išsivysčiusiose šalyse, kurios vietinė darbo rinka nepajėgi užpildyti ir kuri pritraukia nekvalifikuotus darbininkus iš mažiau išsivysčiusių šalių (dvejopos darbo rinkos teorija, Piore 1979; Zlotnik 2006). Migrantai patenkina tą darbo jėgos poreikį, kuris struktūriškai inkorporuotas į modernią postindustrinę visuomenę. Atlyginimų skirtumai ši procesą dar labiau suaktyvina, nors esminę įtaką migracijai daro būtent galimybės rasti darbą (De Haas 2010).

Emigracijos tyrimai, daryti Lietuvoje 1993–1996 m. (*International* 1997; Frejka et al. 1998) ir 2007 m. (Maslauskaitė, Stankūnienė 2007), leidžia teigti, kad emigrantai iš Lietuvos dažniausiai užpildo būtent nekvalifikuoto darbo sektorių. Tiesa, pastaraisiais metais auga ir emigracija į aukštos kvalifikacijos darbo sektorių, ypač į šalis, vykdančias tikslingas „protų“ pritraukimo programas.

Ar veikiant šiems veiksniams emigracijos faktas bus deklaruojamas, labai priklauso nuo to, kuriame sektoriuje yra migrantų darbo paklausa – legaliame ar šešėliniame. Nekvalifikuoto darbo paklausa neretai yra šešėlyje, taip pat ir darbas ankstesnių metų migrantų versle; didesnės kvalifikacijos – dažniausiai legaliame. Taigi statistiškai sunku įvertinti realų tokios migracijos mastą.

Remiantis pasaulio sistemų teorija, imigracijos metu ekonomikos globalizacijos procesai sukuria ir **transportavimo bei komunikacijos kanalus**, imigracijai palankią politinę ir kultūrinę aplinką, kad palengvintų žmonių judėjimą ir sumažintų imigracijos sąnaudas. Kita vertus, patys imigrantai, pasak socialinio kapitalo ir migracijos tinklo teorijos, sukuria **migrantų tinklus**, neretai šešėlinius, kurie palengvina būsimų imigrantų atvykimą ir adaptaciją

(Weiss 2003; Gurak, Caces 1992). Atvykėliai įsikuria tam tikrose teritorijose, dažniausiai pagal etninę priklausomybę, dirba tam tikrose darbo rinkos nišose, sukuria tam tikrus kontaktus su aplinka. Jau atvykę imigrantai padeda naujiems imigrantams atvykti į šalį, susirasti darbą, gyvenamąją vietą, suteikia reikalingą informaciją – taigi palengvina ir paspartina adaptaciją. Tokie migrantų tinklai skatina ir kitus tautiečius vykti į tą šalį. Šiuos reiškinius galima įvardyti socialinėmis bei ekonominėmis struktūromis, sujungiančiomis siunčiančias bei priimančias visuomenes. Ilgainiui kai kurios jų tampa savarankiškais migracijos veiksniais.

Jau minėti Lietuvos gyventojų emigracijos tyrimai patvirtina tikrai didelę migrantų tinklų, diasporos įtaką emigracijai iš Lietuvos, ypač pirminiame etape (International 1997). Beje, tyrimai rodo, kad lietuviai neretai naudojosi lenkų, rusų emigrantų pagalba, tad gana platus pagalbos mechanizmas palengvino pirmųjų emigrantų įsitvirtinimą. Migracijos tinklų veikla vėl suaktyvėjo po 2004 m., kai suintensyvėjo emigracijos srautai iš Lietuvos (Maslauskaitė, Stankūnienė 2007). Vėliau ėjo grandininė reakcija, o neretai ir tikslinis lietuvių verbavimas (*Prekyba* 2004).

Yra ir kitas egzistuojančių tinklų aspektas – neformalus pagalbos mechanizmas leidžia vykti į užsienį „pabandyti“, neturint konkretaus ilgalaikio plano, neformalizuojant išvykimo. Emigracija deklaruojama jau įsikūrus ir dažniausiai tada, kai to reikalaujama tikslo šalyje.

Tarptautinė **migracija turi grįžtamąjį poveikį** tiek asmens motyvacijai, tiek socialinėms ir ekonominėms struktūroms (**kumuliatyvaus priežastingumo** teorija; Massey 1993; Stark 1991), ir tai užtikrina nuolatinę migracijos raidą. Migracinis elgesys siunčiančiose visuomenėse plinta keisdamas vietinę kultūrą, ir emigracija tampa lygi kitoms gyvenimo strategijoms, o neretai net svarbiausia, madingiausia ekonomine strategija. Migracijos tinklo ryšiai vertinami kaip socialinis kapitalas, tad jis taip pat daro nemenką įtaką nuostatų ir vertybių kaitai (Oberg, Wils 1992; Zlotnik 2006). Priimančiose šalyse, nepaisant griežtėjančios imigracinės politikos, steigiasi migrantus remiančios humanitarinės institucijos, sukurtos pačių migrantų, kurios palaiko bei remia tarptautinę migraciją (Massey 1999). Nesant imigracijos apribojimų tikslo šalyse (pvz., ES), plintanti migracinė kultūra įtraukia į migracijos vyksmą vis platesnius gyventojų sluoksnius, ypač jaunimą.

Lietuvoje, potencialios migracijos tyrimų duomenimis, emigracinės nuostatos ypač gajos – apie 30 % suaugusių Lietuvos gyventojų galvoja / planuoja emigruoti; tarp jaunimo iki 29 m. tokių yra net 58 % (<http://123.emn.lt>). Beje, palyginus 2008 m. ir 2010 m. analogiškų tyrimų duomenis, matyti, kad emigracinės nuostatos net stiprėja (*Lietuvos 2010; Požiūris* 2008).

Migracija tampa mados dalyku, pvz., „mokslo“ migracija, ypač geriausių abiturientų, tampa net masine. Dažnai tikima, kad išvykstama laikinai, tačiau neretai laikina migracija virsta ilgalaikė (ypač krizės laikotarpiu). Ar ji bus deklaruojama ir kada, neretai priklauso nuo kitų tiesiogiai su emigracija nesusijusių dalykų.

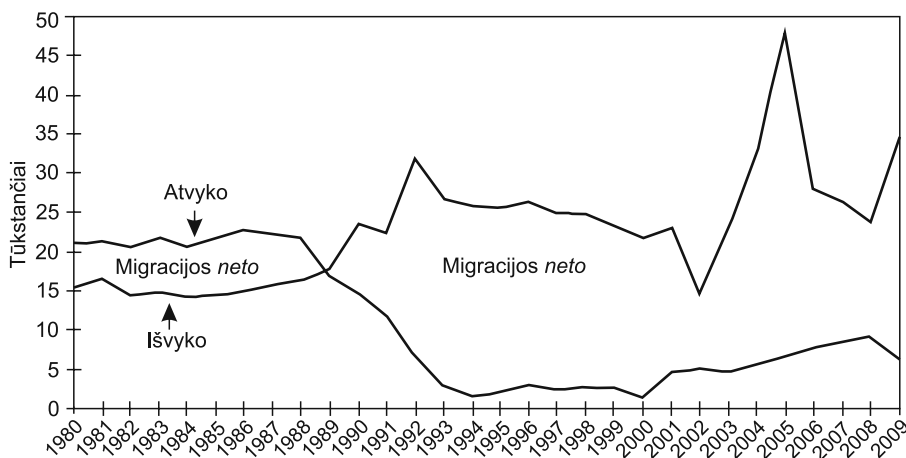
Kartu veikia ir tokie specifiniai veiksniai, kaip šalies geopolitinė padėtis, istorinis kontekstas, kurie dar papildomai, savaip modifikuoja migracijos procesus, o neretai ir nulemia panašaus socialinio ekonominio išsivystymo šalių migracijos procesų skirtumus.

Tad migracijos veiksniai yra labai įvairūs ir veikia įvairiais lygmenimis (makro- / tarptautiniu, šalių; mezo- / bendruomenių; mikro- / namų ūkių, individo), neretai persipina, o jų kombinacijos ne tik suformuoja migracijos srautus, bet ir lemia vyraujančius migracijos tipus, modelius. Tikslo šalių vykdoma imigracijos politika kiek koreguoja natūralų migracijos vyksmą, neretai ne tiek jos mastą, kiek pobūdį, nukreipdama dalį migracijos proceso į šešėlį. Visi šie veiksniai vienaip ar kitaip veikia ir emigracijos iš Lietuvos vyksmą bei pobūdį.

MIGRACIJOS RAIDA IR MIGRACIJOS MODELIO MODIFIKACIJOS LIETUVOJE 1990–2010 M.

Lietuvos gyventojai visuomet pasižymėjo aukštais migracinio mobilumo rodikliais – tiek tarpukario Lietuvoje, tiek sovietiniu laikotarpiu, tiek ir dabar. Kai kas tai įvardija kaip „lietuvio geną“, tačiau tokia pozicija yra nenoras žvelgti giliau ir ieškoti tikrųjų „bėgimo“ iš Lietuvos priežasčių, analizuoti migracijos vyksmą ir jo pasekmes. Šių dienų migracija – ne tik dabartinio laikotarpio „diagnozė“, tai ir per 20-metį suformuota migracijos kultūra, ankstesnių metų migracijos tęsa.

Analizuojant migracijos procesų kaitą (1 pav.) matyti, kad per pastaruosius kelis dešimtmečius būta kelių migracijos srautų, modelių ir strategijų modifikacijos etapų¹, pirmas ryškus lūžis – 1989–1990 metai.

1 pav. Migracijos procesų kaita Lietuvoje 1980–2010 m.

Šaltinis: Statistikos departamento duomenys.

1989(1990)–1993 m. – „desovietizacija“, repatriacija (teisė rinktis)

XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje (1989(1990) – 1993), palyginti su sovietinio periodo migracija, įvyko esminis lūžis: imigraciją keičia emigracija. Šiuo periodu pagrindinė migracijos forma – repatriacija, t. y. masinis rusų, ukrainiečių, baltarusių ir kitų buvusių sovietinių respublikų gyventojų grįžimas į tėvynę. Kartu netenkama ir per sovietinį periodą sukaupto emigracijos potencialo – žydai palieka Lietuvą, pirmieji (posovietiniai) lietuvių emigracijos į „vakarus“ bandymai. Šiuo periodu didžioji emigracijos dalis išlieka „tradicinė“ – ilgalaikė, „legali“, deklaruojama.

1992(1993) – 2003 m. – migracijos „ekonomizavimas“ (išgyvenimo strategija)

Nuo 1990-ųjų pradžios (1992–1993), įsitvirtinant rinkos santykiams, pasireiškia ir kitos migracijos formos. Migracijos srautai nukrypsta iš rytų į vakarus, plečiasi geografija, ilgalaikę migraciją keičia įvairios trumpalaikės, bet labai dažnos išvykos į kitas šalis, migracijoje atsiranda verslo elementų. Remiantis 1993–1996 m. autorių tyrimais (*International 1997*;

¹ Čia išskirti periodai yra sąlyginiai. Migracija ne iš karto ir nebūtinai tiesiogiai reaguoja į išorės veiksnių pasikeitimus (politinius, ekonominius, socialinius, kt.). Nėra ir griežtos ribos, kada vieni migracijos modeliai transformuojasi į kitus; dažniausia tai vyksta palaipsniui ilgą laiką koegzistuojant įvairiems migracijos tipams ir formoms.

Frejka et al. 1998), galima išskirti šiuos esminius to laikotarpio (10-ojo dešimtmečio pradžios) migracijos bruožus:

- Migracija tampa viena iš lygiaverčių (ar papildančių) išgyvenimo / ekonominės veiklos strategijų; beveik 90 % namų ūkių (arba 32 % suaugusiųjų gyventojų) susidūrė su migracija.
- Intensyvėjančią migraciją lydi trumpesnė migracija: per 80 % to laikotarpio išvykų į užsienį sudarė trumpesnės nei vieno mėnesio migracijos. Nuolatinę migraciją keičia įvairios kitos mobilumo formos.
- Keičiasi migracijos srautų kryptis iš rytų (buvusi SSRS) į vakarus, tačiau šis pokytis nėra toks drastiškas ir staigus, kaip tikėtasi (neadekvatus pasikeitusiai Lietuvos geopolitinei orientacijai), nes asmeniniai santykiai ir ankstesnių metų ekonominiai ryšiai bei ekonominiai interesai, kaip ir politiniai veiksniai, taip pat turi didelę įtaką migracijai.
- Naujoje emigracijoje vyrauja šalys, kuriose jau anksčiau yra įsikūrusi lietuvių diaspora: Lenkija, Vokietija, JAV, o trumpalaikių migracijų geografiją daugiausia nulemia ekonominis interesas. Vyrauja komercinės kelionės (36 %) ir migracija verslo reikalais (26,4 %). Darbo (legalaus ir nelegalaus) migracija tesudarė tik 8,4 % (*International* 1997).
- Vis dažnesnė „šešėlinė“ migracija.

Apibendrinant tyrimus galima teigti, kad to laikotarpio migracija jau nebėra gyvenimo vietos pasirinkimo būdas (strategija) ir vis labiau virsta ekonomine (išgyvenimo ar prasigyvenimo) strategija ar socialinio mobilumo kanalu.

Tuo metu vyravusios migracijos strategijos dažniausia buvo nukreiptos tik į greitą ekonominę naudą, dauguma migrantų neketino įsikurti užsienyje. Tą netiesiogiai patvirtina ir faktas, kad didžiausi mobilumo indeksai buvo asmenų, turinčių nuolatinį darbą Lietuvoje, ir namų šeimininkų – atitinkamai 1,36 ir 1,40 (*International* 1997). Tačiau gyvenimas neretai koreguoja nuostatas. Vėlesni tyrimai rodo, kad užsienyje įgauta patirtis, turimas ten nors ir nelegalus darbas bei nutrūkę socialiniai saitai Lietuvoje palengvina apsispręsti dėl emigracijos, tad nemaža dalis trumpalaikių migracijų virsta emigracija *de facto*.

Tačiau dėl tuo laikotarpiu tikslo šalių vykdytos imigraciją / imigrantų darbą ribojančios politikos legaliai įsikurti pavyko nedaugeliui, tad didžioji emigracijos dalis išlieka šešėlyje ir statistikos nėra fiksuojama. Realus emigracijos mastas buvo įvertintas tik per 2001 m. vykusį gyventojų surašymą. Būtent jis atskleidė nedeklaruotas ir kartu visos emigracijos mastą. Tam tikrais metais nedeklaruota emigracija siekia net 80 % ir daugiau viso emigracijos srauto (2 pav.).

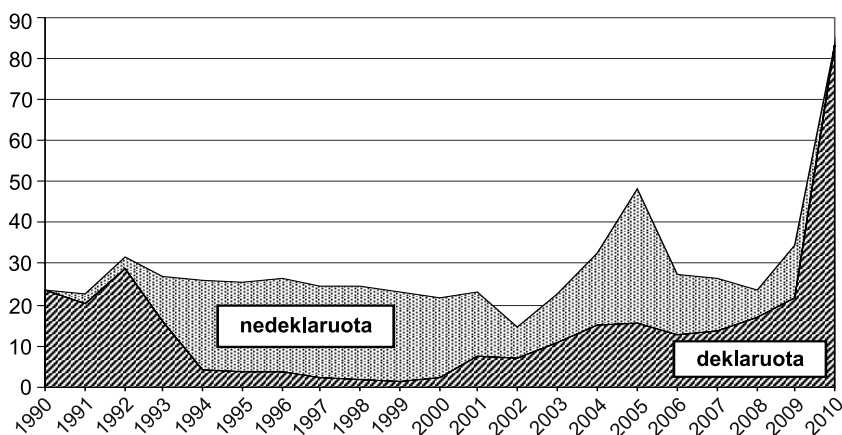
Vėlesniu etapu, t. y. iki pat Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą 2004 m., emigracija tebėra didelė. Nepaisant tam tikro migracijos politikos liberalizavimo (daugelyje tikslo šalių įvedami beviziai režimai), ilgalaikis migrantų įsikūrimas ir darbas / veikla toliau griežtai ribojami, tad didžioji emigracijos dalis ir toliau nedeklaruojama. Antra vertus, pats migracijos modelis kinta.

Migracijos procesų stebėsenai ir tuo laiku daryti įvairūs tyrimai (tiek statistiniai, tiek ir sociologiniai) atskleidžia migracijos modelių ir strategijos transformacijas (Sipavičienė 2006).

1. **Komercinis migracijos modelis**, vyravęs pirminiame etape, savo funkciją (žvalgybinę – kaip migracijos iniciatoriaus ir pirminio kapitalo kaupimo mechanizmo) jau atliko ir arba transformavosi į kitas migracijos formas, pvz., darbo migraciją ar emigraciją, arba sukauptė pirminį kapitalą ir persimetė į kitas veiklas Lietuvoje. Tyrimai rodo, kad tokių atvejų nėra daug.

2. **Darbo migracijos modelis**, tapęs vyraujančiu, taip pat transformavosi:

- Atsitiktines darbo paieškas užsienyje, būdingas 1990-ųjų pradžiai, keičia gerai organizuota migracija, veikianti per anksčiau migravusių lietuvių (lenkų, ukrainiečių, kt.) tinklą (su vis dar pakankamai daug nelegalumo elementų). Taigi reiškiasi migracijos grandininis efektas.

2 pav. Lietuvos gyventojų deklaruota ir nedeklaruota emigracija 1990–2010 m. (tūkst. žmonių)
Šaltinis: Demografijos metraščių ir kitų Statistikos departamento šaltinių duomenys tinklapyje.

- Ankstesnių metų migrantai, įsikūrę užsienyje ir pradėję savo verslą, patys verbuoja „pigią ir kvalifikuotą“ darbo jėgą iš Lietuvos.
- Trumpalaikė nelegalaus darbo migracija virsta ilgalaike, darbas užsienyje vis dažniau tampa legalus ar pusiau legalus.

3. **Mokslo migracija.** Pirminiame etape mokslo migracija ne tiek atliko mokymo / kvalifikacijos kėlimo funkciją, kiek buvo kanalas patekti į užsienį, o šiame etape mokslo migracija iš tiesų atlieka savo tiesioginę funkciją ir *de facto* tampa žinių ar profesijos siekimo strategija. Pirminiame etape mokslo migracija neretai atliko ir ekonominę funkciją (dažnai mokslo migracija būdavo finansuojama iš tarptautinių ir kitų šalių fondų įvairiomis stipendijomis, grantais, kurie buvo vertinami kaip neblogas pajamų šaltinis, ypač jaunimui), o šiame etape mokslo migracijai reikia nemažų investicijų – tai strategija, nukreipta į ateitį, nors ne visada Lietuvoje.

2. **Protų nutekėjimas.** Protų nutekėjimo mastas išties didelis, atskirų kryptių aukščiausios kvalifikacijos darbo jėga tiesiog išplaunama iš Lietuvos (pvz., medikai, inžinieriai, informatikos specialistai) panaudojant tiesioginio rekrūtavimo metodus ar per anksčiau migravusių kolegų tinklą / ryšius. Tačiau mažėja vadinamojo protų švaistymo atvejų, kai specialistai užsienyje dirba nekvalifikuotą darbą ir ne pagal specialybę. Antra vertus, matyti, nors ir labai negausi, grįžtamoji mokslininkų ir specialistų migracija.

3. **Šeimų susijungimas.** Šeimų susijungimo strategija (šiame etape gal teisingiau būtų vadinti „giminių prisijungimo strategija“), 10-ojo dešimtmečio pradžioje turėjusi tik užuomazgas, laikinai migracijai virstant *de facto* emigracija, tampa vis reikšmingesnė: prie pirmųjų migrantų, įsikūrusių užsienyje, prisijungia jų šeimos nariai, o neretai ir kiti giminės ar draugai. Šiame etape šeimų susijungimas užsienyje dar netapęs masiniu, neretai matomas net atvirkštinis procesas – migracijos išskirtos šeimos ir transnacionalinių šeimų fenomenas, migrantų palikti vaikai.

Nors trumpalaikė migracija šiame etape vis dažniau virsta ilgalaike, jau minėta, kad didžioji dalis migracijos išlieka šešėlyje – nedeklaruota emigracija kai kuriais metais sudaro iki 90 % viso srauto. Tuo metu susiformavę modeliai daugiausia nulemia ir tolesnę migracijos vyksmą, o po įstojimo į Europos Sąjungą – ir daugelio šių procesų legalizaciją, nors ne iš karto ir ne masiškai.

2004–2008 m. – legalizacija (teisė rinktis)

Šiuo periodu jau susiformavusiems migracijos modeliams didžiausią įtaką daro Europos integraciniai procesai, vis labiau atsiveriančios ES darbo rinkos:

1. Pagrindinė migracijos kryptis – Europos Sąjungos šalys, tarp jų pirmąją Jungtinė Karalystė ir Airija – pirmosios ES šalys, atidariusios savo darbo rinkas².

2. Nors pagrindiniai veiksniai tebėra ekonominiai, kartu išryškėja ir kitas „išstumiantis“ veiksnys, vadinamasis „socialinės baudžios“ fenomenas, t. y. socialinis ir teisinis nesaugumas, su kuriuo ypač susiduria žemesnių socialinių grupių ar periferijų atstovai.

3. Didėja formalių ir neformalių migracijos tinklų vaidmuo, tiek kaip pagalbos mechanizmo įsikuriant, ieškant darbo užsienyje, sprendžiant kitas su migracija susijusias problemas (apie 80 % migrantų nurodo, kad darbą užsienyje padėjo susirasti giminės, draugai) (Maslauskaitė, Stankūnienė 2007), tiek ir informacinis / agitacinis vaidmuo, neretai peraugantis į tiesiogines rekrutavimo paslaugas ar net įgaunantis kriminalinį pobūdį – prekybą žmonėmis.

4. Migracijos srautuose vis reikšmingesni tampa tokie motyvai, kaip „profesinės ambicijos“, „savirealizacija“, „noras save išbandyti“. Jaunimas vis dažniau migruoja siekdamas mokslo užsienyje. Migracijos srautus vis dažniau formuoja „galimybė rinktis“, o ne „būtinybė išvykti“, kad „išgyventum“.

5. Nuo 2006 m. emigracijos mastas mažėja ir palaipsniui auga grįžtamoji migracija. Nors reemigraciją stabdo įvairios baimės („nebus darbo“, „blogos socialinės garantijos“, kt.), o neretai ir nutrūkę socialiniai saitai („nebėra kur grįžti“), grįžtančių Lietuvos piliečių skaičius stabiliai didėja (Sipavičienė ir kt. 2009).

6. Nepaisant pasikeitusių sąlygų, nemaža migracijos dalis išlieka šešėlyje, ir tai sietina ne tiek su ribojančia imigracijos politika tikslo šalyse, kiek su:

- a) darbu šešėlinėje ekonomikoje (būtent ten didžiausia migrantų darbo paklausa);
- b) neadekvačiais migracijos lūkesčiais, t. y. vykstant trumpam tikintis greitos ekonominės naudos, o neįvykdžius „migracijos plano“ užtrunkama neapibrėžtą laiką. Tyrimai rodo, kad realią ekonominę migracijos naudą šeima pajunta tik praėjus ilgesniam laikui, po 2–3 metų, o ne po kelių mėnesių, kaip tikisi dauguma išvykstančiųjų (Maslauskaitė, Stankūnienė 2007);
- c) bandymu išlaikyti tam tikras socialines ar sveikatos apsaugos garantijas Lietuvoje ir kt.

Visa tai lėmė, kad, skirtingai nuo to, ko buvo tikėtasi, nedeklaruotos emigracijos mastas išlieka nemažas ir net didesnis už deklaruojamą, ir tik nuo 2007 m. jos dalis kinta: 2007 m. nedeklaruota emigracija sudarė 47,9 % viso srauto, 2008 m. nukrito iki 28,3 %. Kartu ekonominio kilimo metais, nors ir nesmarkiai, mažėja ir emigracijos mastas.

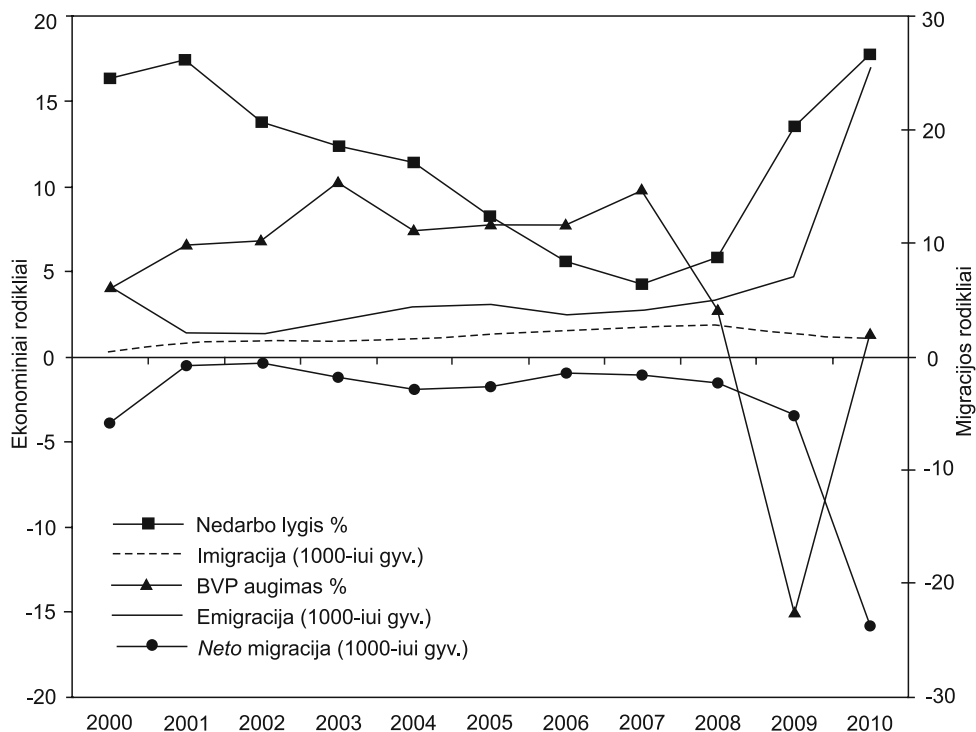
Deja, šiuo periodu pasireiškusius pirmuosius teigiamus migracijos pokyčius visiškai sustabdė prasidėjusi ekonominė krizė, sukėlusią naują emigracijos bangą.

2009–2010 m. – atsakas į krizę (vėl išgyvenimo strategija?)

Statistikos duomenimis, krizės laikotarpiu emigracijos mastai vėl šoktelėjo į neregėtas aukštumas. Be specialiųjų tyrimų sunku tiksliai įvardyti pagrindines emigracijos priežastis, tačiau lyginant ekonominių ir emigracijos rodiklių kaitą išryškėja aiški tendencija: augant nedarbui beveik adekvačiai auga ir emigracija, krentant BVP, atitinkamos tendencijos matomos

² Švedija – trečioji šalis, pirminiame etape atidariusi savo darbo rinką, – netapo migrantų iš Lietuvos traukos zona tiek dėl kalbos barjero, tiek ir dėl daug aktyvesnio profsąjungų vaidmens ir darbo migrantų kontrolės.

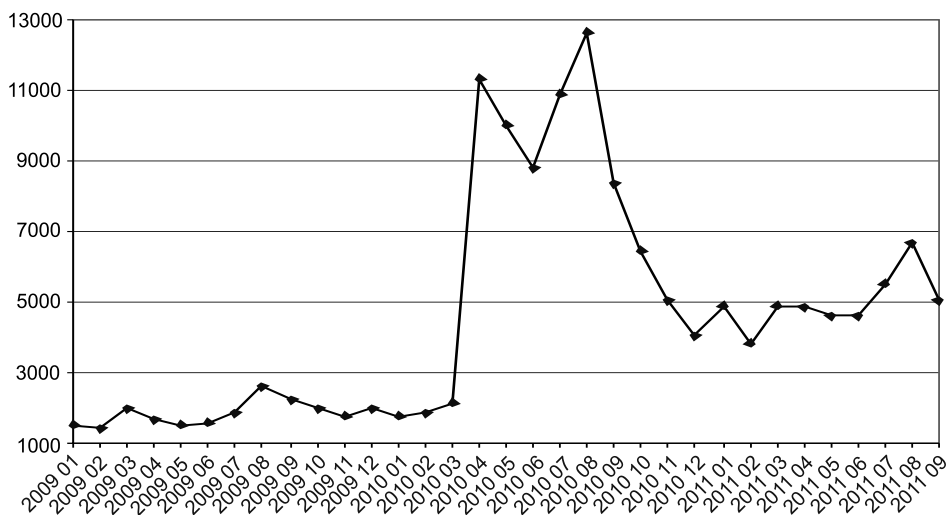
3 pav. Migracijos ir ekonomikos rodiklių kaita 2000–2010 m.

Šaltinis: Statistikos departamento duomenys.

ir migracijos *neto* kaitoje (3 pav.). Kartu su makroekonominiais veikia ir mikroekonominiai veiksniai: turimos paskolos / finansiniai išsipareigojimai (kurių, net ir turint darbą Lietuvoje, neįmanoma gražinti), verslų / įmonių bankrotai, kt. Migracija vėl įgyja „išgyvenimo strategijos“ požymių. Ypač jaučiamas migrantų „nusivylimas valdžia, Lietuva“, tad emigracija įgauna net bėgimo iš Lietuvos bruožų.

Migracijos nuostatos, ypač tarp jaunimo, pasiekia katastrofišką aukštumą – 2010 m. atlikti potencialios migracijos tyrimai rodo, kad beveik 60 % jaunimo iki 29 metų nori emigruoti iš Lietuvos (*Lietuvos 2010*). Tokios tendencijos iš tiesų kelia grėsmę Lietuvos ateičiai.

Antra vertus, 2010 m. duomenis reikėtų vertinti labai kritiškai. Tokių šuolių – iki 83 tūkst. žmonių per metus deklaravo emigraciją (nedeclaruotos emigracijos tyrimas 2011 m. nebuvo vykdomas) – tikėtina daugiausia lėmė ne tik ir ne tiek naujų emigracijų skaičius, kiek ankstesniais metais nedeclaruotos emigracijos deklaravimas: nuo balandžio mėnesio įsigalioję privalomo sveikatos draudimo formalumai paskatino emigracijos deklaravimą ir sukėlė deklaruotos emigracijos šuolį (4 pav.). Deja, 2011 m. stabiliai aukšti emigracijos rodikliai, kai per pirmus devynis mėnesius išvyko (oficialiai) apie 45 tūkst. gyventojų (*Statistikos departamentas 2011*), verčia abejoti, ar tikrai šie emigracijos mastai tėra ankstesnių metų emigracijos formalizavimas, ar vis dėlto nauja emigracijos banga. Realiai šio periodo migracijos procesus bus galima įvertinti tik sulaukus 2011 m. vykusio surašymo rezultatų. Remiantis preliminariais duomenimis, nedeclaruota emigracija gali būti gausi – pasigendama apie 200 tūkst. žmonių (lyginant su einamąja statistika).

4 pav. Deklaruotos emigracijos apimtys pagal mėnesius 2009–2011 m.

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2011.

VIETOJ IŠVADŲ

Ne taip seniai TV laidoje vienas garsus bankininkas pasakė: „Mums reikėtų pagaliau apsispręsti, ar emigracija iš Lietuvos yra problema, ar ne“. Kai kalbama apie pinigų praradimą iš banko, visi supranta, kad tai – problema, ir ją reikia spręsti. Kai kalbama apie žmonių, pagrindinio Lietuvos turto, praradimą (ilgalaikę emigraciją būtent taip ir reikėtų vertinti), reakcija kažkodėl kitokia. Galbūt pernelyg skeptiška lyginti žmones ir pinigus, bet argumentuojant galima pabandyti. Didelė pinigų, taip pat ir žmonių, apyvarta rodo judėjimą, bet nenurodo, kad bankas ar šalis turi esminių problemų. Vienpusis pinigų iššvaistymas ar nelegalus išplovimas, kaip ir žmonių išvykimas (deklaruotas ir ypač nedeklaruotas), byloja, kad yra problemų, kurias reikia spręsti.

Gauta 2011 10 19
Priimta 2011 11 15

Literatūra

1. De Haas, H. 2010. *Migration in Transitions: a Theoretical and Empirical Inquiry into the Developmental Drivers of International Migration*. Working paper No. 24. International Migration Institute, University of Oxford.
2. *Demografijos metraštis, 2010*. 2011. Vilnius: Statistikos departamentas.
3. Frejka, T.; Okolski, M.; Sipavičienė, A. ir kt. 1998. “Economic and social consequences of international population movements in Central and Eastern Europe in the early 1990’s”, *International Population Conference, Peking* 1: 7–19.
4. Gurak, D. T.; Fe Cases. 1992. “Migration networks and the shaping of migration systems”, *International Migration Systems: a global approach*.
5. *International Migration in Lithuania: causes, consequences, strategy*. 1997. Ed. A. Sipavičienė. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
6. *Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir imigrantus*. 2010. Vilnius: Europos Migracijos tinklas, Tarpautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas.
7. Maslauskaitė, A.; Stankūnienė, V. 2007. *Šeima abipus sienų. Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas.

8. Massey, D. S. 1993. "Theories of international migration: review and appraisal", *Population and Development Review* 19(3).
9. Massey, D. S. 1999. "International migration at the dawn of the twenty – first century: the role of the state", *Population and Development Review* 25(2).
10. *Mobility of Scientists in Lithuania: Internal and External Brain Drain*. 1996. Ats. red. V. Stankūnienė. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
11. Morawska, E. 1990. "The sociology and historiography of migration", in *Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics*. N. Y.: Oxford University Press.
12. Oberg, S.; Wils, A. B. 1992. "East-West migration in Europe. Can migration theories help estimate the numbers?", *Popnet* 22.
13. Okólski, M. 2001. "Trafficking in women in the Baltic States: sociological module", in *Trafficking in Women and Prostitution in the Baltic States: Social and Legal Aspects*. Helsinki: IOM.
14. Piore, M. 1979. *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge University Press.
15. Petras, E. M. 1981. "The global labor market in modern world economy", *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*. Staten Island, New York: Center for Migration Studies.
16. *Požiūris į emigraciją ir emigrantus*. 2008. Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie LRV, Tarptautinė migracijos organizacija.
17. *Prekyba moterimis: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. 2004. Ats. red. A. Sipavičienė. Vilnius.
18. Sipavičienė, A. 2006. *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas.
19. Sipavičienė, A.; Gaidys, V.; Dobrynina, M. 2009. *Grįžtamoji migracija: teorinės išvalgos ir situacija Lietuvoje*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Europos migracijos tinklas, Socialinių tyrimų institutas.
20. Stark, O. 1991. *The migration of Labor*. Cambridge: Basil Blackwell.
21. *Statistikos departamentas*. 2011. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/>
22. Todaro, M. P. 1976. *International Migration in Developing Countries*. Geneva: International Labor office.
23. Weiss, Th. L. 2003. "Approaches to and diversity of international migration", *World Migration 2*.
24. Zlotnik, H. 2006. "The theories of international migration. Demography. Analysis and synthesis, *Population Studies* 2.
25. Prieiga per internetą: www.migracija.lt
27. Prieiga per internetą: <http://123.emn.lt>

AUDRA SIPAVIČIENĖ, VLADA STANKŪNIENĖ

Two decades of emigration from Lithuania: between free choice and survival strategy

Summary

The authors analyse and evaluate population emigration from Lithuania, its flows, forms, models and determinants in the context of different theoretical perspectives. Based on statistical and research data, as well as on secondary information sources, they analyse modifications in emigration models and strategies under conditions of geopolitical and economic transformations and estimate the scope of declared and undeclared emigration.

Key words: emigration, determinants of migration, declared emigration